

Aproximació a la història dels rentadors de Constantí

Ginés Puente Pérez

Resum: El present treball és una primera aproximació a la història dels rentadors de Constantí, destacant la seva evolució des del segle XIX com a resposta als moviments higienistes i la seva importància com a espais de treball i sociabilitat femenina. Es subratlla la importància antropològica i històrica d'aquestes construccions analitzant els dos rentadors principals, el rentador Nou i el rentador Vell.

Paraules Clau: Rentador Nou, Rentador Vell, Safareigs, Constantí, Història de les dones.

Resumen: El presente trabajo es una primera aproximación a la historia de los lavaderos de Constantí, resaltando su evolución desde el siglo XIX como respuesta a los movimientos higienistas y su importancia como espacios de trabajo y sociabilidad femenina. Se subraya la importancia antropológica e histórica de estas construcciones analizando los dos lavaderos principales, el lavadero Nuevo y el lavadero Viejo.

Palabras clave: Lavadero Nuevo, Lavadero Viejo, Lavaderos, Constantí, Historia de las mujeres..

L'hàbit de rentar la roba es va generalitzar de manera més habitual a partir de mitjan segle XIX, com a resposta als moviments higienistes —promoguts per Louis Pasteur i Robert Koch— per acabar amb les epidèmies i infeccions que afectaven a la població. Fou llavors quan des dels consistoris es van iniciar polítiques públiques i socials entre les que es va incloure la construcció i/o reconstrucció dels safareigs d'ús públic —normalment gratuïts (Monnet, 2012: 155)— alhora que van millorar els serveis de clavegueram (Bouza, 2010: 162).

A l'actualitat, existeix encara una escassa producció bibliogràfica sobre els safareigs públics i privats (A.D., 2006; Joanpere i Martínez, 2007). El meu interès

sobre aquesta temàtica és fruit de la recerca prèvia del rentador de Cubelles (Garraf), junt amb Marta Alari i Núria Jané (2016: 67-76), i del de Vila-seca (2017: 37-60). Aquests primers treballs m'han permès entendre la importància de vindicar aquests rentadors com espais de treball i, alhora, de socialització femenina.

Tot i aquesta manca d'estudis, a la darrera dècada s'han rehabilitat molts rentadors del territori. En aquest sentit, cal assenyalar la recent recuperació dels rentadors com el de Montbrió del Camp, rehabilitat el 2022, el de Cubelles restaurat el 2018 o el de Vilaverd el 2014. Altres, tot i que no han estat restaurats, tenen un estat de conservació molt bo, com per exemple, el safareig privat dels Pallaresos. I, malauradament, altres es van perdre com el de Vila-seca, destruït el 1987 o el de Constantí, que tot i que va patir la mateixa desgràcia el 1985, es va recuperar el 2022.

Els safareigs, amb importants diferències en la seva morfologia, són construccions que constitueixen autèntiques relíquies de l'arquitectura popular urbana i rural. Espais que són una font primària amb valor antropològic i arqueològic i base de coneixement per l'anàlisi de les poblacions (Medianero, 2002: 145). A banda de les valoracions etnològiques, els safareigs són testimonis històrics que ens transmeten dades de molt variada índole. Per exemple, ens evidencien l'interès social dels ajuntaments —en diferents contextos polítics— per trobar una millora en la qualitat de vida de la població (Medianero, 2002: 145-146).

Els testimonis i la documentació conservada ens mostren aspectes de la vida femenina, ja que l'ús exclusiu que se li donava al safareig era per part de les dones (Canela, Martínez i Vivancos, 2006). A més a més, era un punt de trobada i servia per "posar-se al dia" o, com es diu a casa nostra, "fer safareig". Una expressió, aquesta darrera, que ha obtingut una connotació negativa i que hauria de ser reapropiada pels col·lectius feministes com una reivindicació política, de classe i de treball i no pas com una dita de xafardeig.

En el cas que ens ocupa, la història dels rentadors de Constantí, la historiadora Neus Baena ja va senyalar la importància d'aquest espai per a les dones del municipi (2010: 79-83). Juntament amb les petites botigues del poble, les modistes o la parròquia, els rentadors van ser, fins ben entrats els anys seixanta, l'espai més emblemàtic de comunitat i sociabilitat femenina. Cal dir que aquest article és una primera aproximació històrica, en el proper número es pretén presentar una segona apart aprofitant la memòria oral de les dones que van ser protagonistes d'aquests espais.

A Constantí van existir dos rentadors públics. El conegut com a rentador Nou, al capdavant del carrer de la Costa, fent cantonada amb el carrer de Sant Pere, i el rentador Vell, al començament del camí de Serapi i actualment colgat de terra.

EL RENTADOR NOU

La primera referència al rentador Nou és del segle XV i, malgrat el nom, seria més antic que el rentador Vell. Com assenyala la historiadora i arxivera Isabel Companys, en el capbreu o llibre dels aniversaris i del benefici de sant Jaume del castell de l'Arquebisbe de Constantí (1422/1479), apareixen els rentadors associats a una premsa d'oli de Bartomeu Roses i Joan Soler: "cum lo rentador, via publica de la costa mediante" (f. 71v.) (Companys, 2013: 95-133). Suposem que són els mateixos rentadors que se citen en un manuscrit anònim i sense data, però posterior a 1789, que Josep M. Recasens anomena en el seu estudi sobre la vila al segle XVIII: "Tenemos también junto a la Villa dos grandes lavaderos públicos y comunales" (1985: 27). Segons Ramon Ami-gó, aquest document sembla l'esborrany de la resposta a l'enquesta promoguda per Francisco de Zamora, auditor de l'Audiència l'any 1787.

La primera referència contemporània al rentador Nou data del 18 de juny de 1876, quan el consistori va acordar arrendar l'aigua sobrant de la mina d'aigua de Sant Pere, que era potable, i reparar la font i rentadors públics, que es trobaven en una situació bastant precària. Aquesta reparació va estar realitzada pel manyà Felicià Jané. Aleshores, el consistori estava format per l'alcalde Joan Grau i Cerdà; el primer tinent d'alcalde, Josep Torrens Golorons; el segon tinent d'alcalde, Simó Roig i Mestres; i els regidors Pau Recasens Alujas, Josep Martorell i Nolla, Francesc Vilà i Martell i Francesc Grau Gavaldà.

Explica l'arxiver municipal i historiador Josep Estivill que el rentador rebia aigua de la mina de la Vila o del Poble. L'aigua arribava primer a la font Lluny (que té el seu dipòsit just darrera seu) i seria pel consum humà. Seguidament, l'aigua que sobreeixia anava a parar, per una banda, a l'abeurador (per al consum d'animals), i per altra, al rentador i a l'escorxador. Per últim, l'aigua que sobrava es subhastava per regar (Estivill, 2023: 26).

El rentador Nou, a diferència de molts altres rentadors del territori, estava format per una sola bassa i, tot i que en un principi no estava cobert, gràcies a les manifestacions públiques d'algunes de les dones del poble, va acabar cobrint-se.

El 5 de juliol de 1884 s'informava de la voluntat d'arrendar l'aigua del rentador i s'acordava formar-se el plec de condicions. Aquest arrendament es va allargar durant molts anys. Així, el 27 de maig de 1888 i el 5 de febrer de 1902 es va acordar continuar l'arrendament de les aigües sobrants de les mines d'aigua del rentador i de la font de Garrot.

Evidentment, la relació dels rentadors amb l'aigua i d'aquesta amb els agricultors va ser molt important. Molts pagesos, conscients que el sabó que feien

servir les dones per rentar la roba no era nociu, aprofitaven el flux constant d'aigua per regar els seus horts. Per exemple, el 17 de juny de 1903, l'Ajuntament acordava ordenar als propietaris que regaven amb aigua del rentador públic que fessin les reparacions que calguessin de les sèquies corresponents per evitar que s'entollessin i es desaprofités l'aigua.

El 17 de novembre de 1889, l'Ajuntament va acordar, frustradament, pagar les despeses de cobriment dels rentadors públics amb la partida d'imprevistos. El projecte, però, no es va acabar materialitzant fins cinc anys més tard. Prèviament, el 12 de juliol de 1891, el consistori informava que la teulada es realitzaria amb els diners procedents de l'arrendament de les aigües sobrants de les fonts públiques. Concretament, Felix Martorell i Joan Vives van encarregar-se d'aquesta feina. Apareix així al diari de despeses del 1891: "Felix Marorell por maderas para el cubierto del lavadero público" i "Juan Vives por trabajar y materiales para el lavadero público y columnas de Hierro para el cubierto del último" i, també a aquest darrer "por trabajar en el labadero y Abrevadero públicos".¹

Les obres, com es diu, encara van trigar tres anys en efectuar-se. Concretament, el juliol de 1894, després d'una epidèmia de còlera viscuda aquell any, es va acordar començar les obres per tal de condicionar l'abeurador i el rentador públic:

Propone el Sr. Presidente de la corporación municipal: que tanto para mejorar la limpieza del agua del lavadero público, como para evitar el charco que continuamente hay frente al abrevadero público, es muy necesario y conveniente, verificar algunas obras para mejorar los citados desperfectos...²

El cobriment del rentador, a tres de les quatre bandes, va tenir quatre pilars tubulars de ferro, els quals sostenien una estructura de fusta que sustentava la teula vermella del sostre. Aquesta escorria l'aigua de la teulada cap a la bassa del rentador. En tot cas, no totes les dones estaven satisfetes amb la construcció de la teulada. Anys més tard, a l'entrevista realitzada per Neus Baena a Rosa Solé, nascuda al 1931, aquesta discussió és evident: "...les dones que podien, anaven més als rentadors vells, perquè, a més, com que no tenien sostre a diferència dels nous, hi tocava el sol i el treball de rentar, malgrat continuar essent laboriós i feixuc, no es feia tan desagratit" (2010: 79).

Un any més tard, el 5 d'octubre de 1895, veient que persistia la situació del rentador, l'Ajuntament acordava un nou pressupost per tal de remodelar el

1. Arxiu Històric Municipal de Constantí (AMCO). Fons Ajuntament de Constantí, 4/f/1891.

2. Actes de Ple de l'Ajuntament de Constantí, 8/7/1894. AMCO. Fons Ajuntament de Constantí, 1/g/1890. L'alcalde era aleshores: Francesc Roig Plana. L'alcalde era aleshores: Francesc Roig Plana.

rentador públic, el qual perdia aigua per tot arreu. Un mes més tard, el 9 de novembre, s'acceptava el pressupost. Aleshores, també es va aprovar enrajolar tot el safareig.

El 29 d'agost de 1896, arran d'una queixa de les dones del poble, el consistori aprovava novament que la neteja dels rentadors havia de ser més continuada i en profunditat. S'ha de tenir present que prèviament, el 3 de juliol 1887, s'havia acordat netejar el rentador i l'abeurador públic.

El 17 de febrer de 1906, es va autoritzar Magí Cerdà Serra a posar una vàlvula per buidar el rentador públic i que les aigües de la piscina es poguessin canviar amb més facilitat.³ També es va instal·lar un tendal gran per estendre la roba. Aleshores, tot i que moltes dones preferien portar-se-la humida cap a casa per no haver de tornar a la tarda a buscar-la, altres l'estenien al mateix rentador, principalment per dos motius: el primer, perquè allà corria l'aire i, el segon, perquè la roba mullada pesava molt més. També el 3 de març de 1906 es va acordar arrancar els arbres que hi havia al costat del rentador:

También se acuerda por unanimidad en vista del probable perjuicio que causa en el fondo del lavadero, y en el peligro que hay de causarse daño los jóvenes subiéndolo y bajándolo por ellos, arrancar los árboles que hay al lado del lavadero público.

A diferència d'altres, els de Constantí, estaven situats gairebé a la perifèria com a conseqüència de la situació de la mina. Aquests no estaven tancats i tothom podia veure com les dones rentaven. En aquest aspecte, molts, com el de Cubelles o el de Montbrió del Camp, van optar per construir tanques de pedra amb l'objectiu d'evitar que se les pogués veure treballant i relacionant-se. Això va comportar moltes queixes perquè, si bé se sentien protegides entre aquelles parets, sempre se les recloïa en espais que, tot i que públics, eren tancats i, també, perquè el fet de tenir tanques provocava que l'aire no circulés i que, per tant, la roba trigués molt més en eixugar-se (Alari, Jané i Puente, 2015: 67-76).

El 1949 es van tornar a vendre les aigües sobrants del rentador públics, que circulen pel clavegueram que desembocava al Rec de la Parat. A la subhasta Lluís Solé Grau va ser adjudicatari del primer lot d'aigua per valor de vuitanta pessetes; el segon lot va ser per a la vídua de Pau Rosell, per valor de cent cinc pessetes; el tercer per a la vídua d'Agustí Masgoret per cent dos pessetes; el quart i cinquè per a Lluís Solé Grau, per cent cinc i cent trenta pessetes

3. El 3 de març de 1906 es van aclarir alguns aspectes de l'acord.

4. Actes de Ple de l'Ajuntament de Constantí, 3/3/1906. AMCO, fons Ajuntament de Constantí, 1/g/1906.

respectivament; el sisè lot novament per a la vídua de Pau Rosell, per cent trenta cinc pessetes i el setè, novament, per a Lluís Solé Grau per cent vint-i-cinc pessetes. La distribució de les aigües va quedar de la següent manera:

<i>Nom i cognoms</i>	<i>Dia</i>	<i>Pessetes</i>	<i>Horari</i>
Lluís Solé Grau	Dilluns	80	De 8 hores del matí de dilluns fins a les 8 del matí de dimarts
Vda. de Pau Rosell	Dimarts	105	De 8 hores del matí de dimarts fins a les 8 del matí de dimecres
Vda. d'Agustí Masgoret	Dimecres	102	De 8 hores del matí de dimecres fins a les 8 del matí de dijous
Lluís Solé Grau	Dijous	105	De 8 hores del matí de dijous fins a les 8 del matí de divendres
Lluís Solé Grau	Divendres	130	De 8 hores del matí de divendres fins a les 8 del matí de dissabte
Vda. de Pau Rosell	Dissabte	135	De 8 hores del matí de dissabte fins a les 8 del matí de diumenge
Lluís Solé Grau	Diumenge	125	De 8 hores del matí de diumenge fins a les 8 del matí de dilluns

Taula 1: Expedient, any 1949-1957, 2/o/1949. Expedients de venda d'aigües sobrants del rentador públic, que circulen del clavegueram que desemboca al rec de la Parat. L'expedient 2/o/1949 aplega diversos expedients sobre la venda d'aigües sobrants del rentador dels anys 1949 a 1956 (llevat del 1950, que no hi és). Expedients procedents del Fons de l'Ajuntament de Constantí, Arxiu Municipal de Constantí.

EL RENTADOR VELL O DE SECÀ

El rentador Vell, també dit del Serapí o de Secà, es va situar al camí Vell de Reus. Segons Ramon Amigó, aquest es va situar "al final del carrer Sant Pere, vora el camí de Reus. Pràcticament, queda fora vila. Rep aigua de la mina de Secà." (2008: 282). També diu que es va situar molt a prop del rentador Nou (2008: 197).

Com s'ha senyalat, aquest rentador, format per una sola bassa i sense cobrir, va rebre l'aigua de la mina de Secà, motiu pel qual també es va conèixer al rentador amb aquest nom. L'aigua que se sobreeixia anava a un rec que abocava directament a la basa del maset de Ca Llorigó.

Va ser popularment el rentador de la Casa dels Malalts o de l'Hospital. Segons explicava el metge Miquel Aleu Pedreny, la roba dels malalts no es podia rentar

5. Article inèdit del Miquel Aleu: *A Cal Llorigó*. (febrer de 2005), Arxiu Municipal de Cosntantí, fons Dr. Aleu, sig. 8.

al rentador Nou.⁵ Aquesta afirmació de que només es rentava la roba dels malalts, contradiu el record de moltes dones que expliquen que com que l'aigua del rentador Vell era més calenta i, a més a més, al rentador Nou no hi tocava el Sol —perquè hi havia teulada—, aleshores, si podien, anaven a aquest últim.

En algun moment indeterminat, cap al darrer terç del segle XX, aquest rentador havia caigut en desús i es va colgar de terra.

EL RENTADOR CONTEMPORANI

El metge Aleu Padreny, nascut a Constantí el 1910, va dedicar diferents fragments a parlar dels rentadors, dels quals fins i tot va guardar imatges. Per exemple, al pregó de la festa Major de Sant Sebastià, el 19 de gener de 1993 diu: “recordo quan varen estrenar el Rentador Nou i el “Matadero” (2002: 73). Aquesta record, que realment parla d'una rehabilitació i no pas d'una inauguració, és clau per entendre que els rentadors eren espais plens de vida on els nens jugaven mentre les seves mares rentaven la roba. Maria Gibert, nascuda al 1932, recordava aquest espai ple de canalla i de jovent: “Moltes vegades quan sortia de l'escola, amb 10 o 11 anys, em feien anar a buscar la mare, que estava als rentadors. I recordo com se'm quedaven gelades les mans a l'hivern del fred que feia. Al rentador de la teulada feia més fred” (Baena, 2010: 79).

El nou rentador Nou, inaugurat al 2022. (Foto: Josep Estivill / Arxiu Municipal de Constantí).

També es recuperava, el 2009, alguns textos i imatges realitzats per Aleu. Entre d'altres un on feia servir el concepte *safareig* per, sarcàsticament, criticar l'actualitat política i social.

Tot i el bon record de la infantessa, l'ús, o mal ús, del concepte safareig, evidència el menyspreu que molts van tenir cap a les dones i, més concretament, a que aquestes parlessin de política en espais públics, de treball i sociabilitat femenina. Em pregunto, pensaven que només xafardejaven o què no tenien capacitats per entendre el món que les envoltava?

Rosa Solé deia sobre el rentador: "...sempre estaven plens i de vegades es formava molt de xivarri, amb tantes senyores. Hi havia moltes dones que enraonaven i discutien. Era com una reunió." D'aquesta manera, mentre els homes anaven al cafè a jugar a cartes i a parlar de política o del que passava al poble, elles feien el mateix però treballant.

Les dones preferiblement anaven a rentar els dilluns, tot i que moltes havien d'anar gairebé tots els dies de la setmana. Això depenia, evidentment, de la gent que vivia a casa o, també, de la roba bruta que es generés. En aquest sentit cal considerar que Constantí, fins les darreres dècades del segle XX, va ser prin-

cipalment un municipi agrícola que entre 1900 i 1970 va comptar amb una població d'entre 2.306 i 3.016 habitants.

En tot cas, rentar la roba era tot un procés. El primer pas era preparar tots els utensilis que necessitaven. A banda de la roba bruta i del cistell, havien de portar les pastilles de sabó —que s'elaborava a casa amb oli brut i sosa—, una picadora per a la roba que estava molt bruta o un ganxo, el qual es feia servir per agafar el sabó si relliscava a la bassa (Baena, 2010: 79).

El 1973 l'Ajuntament declarava que el solar on hi havia el rentador estava semiruinós i en desús. El 1985, s'obria un expedient per a la urbanització de la plaça dels Rentadors Vells, projectada per Rafael Cabré Vidal, i per a la construcció d'un mur al carrer Francolí i Vidal i Barraquer.⁶ Finalment, el rentador Nou es va tirar a terra i el solar fou ocupat més endavant per un parc infantil.

Gairebé 40 anys després, una nova sensibilitat política envers la recuperació dels espais populars, de treball i de sociabilitat femenina va provocar que a Constantí, com a altres municipis propers, es reconstruïssin els antics rentadors municipals. El dia 2 d'octubre de 2022, es va inaugurar el nou rentador, una rèplica que vol recuperar la memòria històrica de tantes dones del municipi.

BIBLIOGRAFIA

A.D. *El gran llibre dels oficis perduts*, Edicions 62: Barcelona, 2006.

A.D. *El rentador de Cabra del Camp. Memòria del fer la bugada*, Associació de Dones de Cabra del Camp: Cabra del Camp, 2006.

ALARI HIDALGO, Marta, JANE ORPÍ, Núria i PUENTE PÉREZ, Ginés. “Història del safareig de Cubelles”, a: *Amics del Castell*, Grup d'Estudis Cubellencs, 2015, p. 67-76.

ALEU, Miquel. “Guió d'un pregó. Constantí records de la meva infància”, a: *Estudis de Constantí*, 18, 2002, pp. 41-89.

BAENA, Neus. *Les dones també fan història. Història i memòria de les dones de Constantí al segle XX*, Ajuntament de Constantí: Constantí, 2010.

BLAY BOQUÉ, J. “Els aprofitaments d'aigua subterrània al Camp de Tarragona”, a: TARRACO, *Cuadernos de Geografía*, vol. 7 (1992), p. 54-60.

6. La quantia podia arribar fins a un milió de pessetes i havia de ser realitzada per treballadors a l'atur.

- BOUZA VILA, Jerónimo, et. al. “Històries de dones i homes rentant roba: dels safareigs públics a les bugaderies autoservei”, a: *Recerques, Revista d’Etnologia de Catalunya*, 36 (2010), p. 162-165.
- CANELA, Rosa M., MARTÍNEZ, Manel i VICANCOS, Iolanda. *Els Safareigs públics de la Conca Barberà*, Cossetània edicions: Valls, 2006.
- COMA, Josep. *Sabó de casa. Memòries d’una adolescent a la Segarra de postguerra*, Pagès editors: Lleida, 1995.
- COMPANYS, Isabel. “Un capbreu o llibre dels aniversaris i del benefici de sant Jaume del castell de l’Arquebisbe de Constantí (1422/1479), conservat a l’AHT”, a: *Estudis de Constantí*, 29, (2013), p. 95-133.
- ESTIVILL, Josep. “El nou rentador Nou”, a: *Rutes de Constantí*, 13, (2023), p. 24-29.
- JOANPERE BIGORRA Dolors i MARTÍNEZ MARTÍNEZ Isabel. *Fem Safareig*, Carrutxa: Reus, 2007.
- MANRIQUE SÁEZ, Mª Pilar i ALBERDI ERICE, María José. “Lavaderos: espacio público, genérico, de Trabajo, de relaciones interpersonales. Cambios acaecidos. Guipúzcoa 1850-1950”, a: *Vasconia*, núm. 30 (2000), p. 301-321.
- MEDIANERO HERNÁNDEZ, José María. “Notas y apuntes sobre los lavaderos públicos de la Sierra de Aracena”, a: *Huelva en su historia*, vol. 9 (2002), 455-483.
- MONNET, Nadja i TAPIA, Mª Carmen. “Del patrimoni al matrimoni: l’exemple dels safareigs al Baix Llobregat”, a: A.D. *Patrimoni, història local i didàctica. Homenatge a Jaume Codina. Actes de les VI Jornades del Patrimoni del Baix Llobregat*, Consell Comarcal del Baix Llobregat i Edicions del Llobregat: Sant Feliu de Llobregat, 2012, p. 150-164.
- OROIWITZ, H. *Manual y Guía práctica de lavanderas y planchadoras*, Biblioteca de La Irradiación: Madrid, 1901.
- PUENTE PÉREZ, Ginés. “Fem safareig: història dels safareigs de Vila-seca”, a: *Emprius*, 1, 2017, pp. 37-60.
- RECASENS, Josep M. “La villa de Constantí en el siglo XVIII”, a: *Estudis de Constantí*, 1, 1985, p. 23-33.
- TATJER MIR, Mercedes. “El trabajo de la mujer en Barcelona en la primera mitad del siglo XX: lavanderas y planchadoras”, a: *Scripta Nova. Revista electrónica de geografía y ciencias sociales*, núm. 119 (2002).